

El Castell de Morella. Una aproximació als seus orígens.

Joaquim Andrés Bosch

Resum

Amb aquesta primera entrega, on es considera el Neolític i el III mil·lenni a.C., hem pretés iniciar una sèrie de treballs dirigits fonamentalment a conèixer millor les primeres comunitats humanes assentades al castell de Morella a través d'un conjunt de materials arqueològics recollit superficialment a la Mola del Castell i els seus voltants en els darrers anys

Abstract

With this first article, in which we treat the Neolithic and the Third Millennium B. C., we try to start a series of works mainly directed to a better knowledge of the first human communities settled in the castle of Morella, by means of a set of archeological materials picked up superficially in the "Mola" of the castle and its surroundings during the last few years.

Amb el present treball voldríem aproximar-nos als orígens i l'evolució de les primeres comunitats humanes assentades al Castell de Morella amb l'ajut d'una sèrie de materials arqueològics recollits en pacients prospeccions superficials al llarg dels últims anys al castell i zones adjacents, malgrat l'enorme dificultat que representa, sense excavacions sistemàtiques i, per tant, sense estratigrafies de referència, l'adscripció cronocultural de tots aquests materials. Cal afegir una altra dificultat: la sistemàtica alteració, modificació i deteriorament de les seues estructures per causa de la ininterrompuda ocupació des de la Prehistòria fins ben entrat el segle XX.

Marc físic

El castell de Morella es troba situat al nord-oest de la província de Castelló, en plena comarca dels Ports, a 1.070 metres sobre el nivell del mar. Les coordenades geogràfiques són: 40^a 37' 20" latitud nord i 00° 06' 00" longitud oest.

Geològicament, el castell de Morella s'assenta sobre un bloc de calcàries de la unitat Villarroya de los Pinares, d'edat gurgassiana (Aptià, Cretaci Inferior, Mesozoic).¹

En el seu vessant SE s'estén la ciutat medieval les muralles de la qual, de 2.400 m. de longitud i flanquejades per catorze torres, estan recolzades sobre la barra calcària de Morella. Entre els dos nivells calcaris hi ha un nivell intermedi de margues on es troba la població actual.

El castell està emmarcat hidrològicament pels barrancs del Tint i de la Pinella, a l'est i l'oest respectivament, i al sud pel riu Bergantes, afluent del Guadalope, que ho és al seu torn de l'Ebre, via natural de contacte des de la Prehistòria entre el Baix Aragó i les terres del nord-oest del País Valencià.

Està immers en una orografia feréstega que oscil·la entre els 600 m. de les zones més baixes i els 1294 de la Mola de Fusters, punt més alt del terme municipal on, malgrat això, hem localitzat restes ceràmiques prehistòriques. Les elevacions circumdants més pròximes al cas-

---

¹ Informació facilitada pel Sr. Julià Pastor, de Morella.

tell i que han estat ocupades en algun moment són, en sentit horari: la Mola de la Pedrera, les Roques de Beneito, la Moleta d'Aguilar, el Tossal de la Perera, el Carraixet, Sant Pere de la Mola, el Tossalet de les Solsides, la Moleta d'Allepús i la Mola de Morella la Vella.

La paleocupació del Castell de Morella vindria condicionada per les seues característiques de fortalesa natural inexpugnable i per la seua situació estratègica i privilegiada.

Primeres referències arqueològiques

La primera notícia arqueològica que tenim del castell i de la ciutat de Morella apareix en 1538 a la primera edició de la *Crónica* del P. Antonio Beuter, en la qual cita per primera vegada la inscripció llatina dedicada a Júpiter que, procedent de la Dena de la Vespa, es conserva a la fatxada de l'antiga Casa de Piquer de Morella (Arasa, 1983-84, 6).

Són freqüents les notícies, replegades per diversos autors, de troballes de destrals de pedra polida. Així, N. Ferrer i Julve, descobridor de la Moleta dels Frares del Forcall, en una conferència donada el 1874 en la *Sociedad Arqueológica Valenciana*, de la qual va ser soci fundador, va presentar vàries destrals recollides per ell mateix als voltants de Morella i altres municipis veïns. Per les mateixes dates el geòleg J. Vilanova i Piera menciona algunes troballes de destrals de pedra polida a Morella i Vallibona. (Arasa, 1983-84, 12).

Bosch i Gimpera, l'any 1924, fa referència a unes destrals procedents de Morella i de la Mola de Miró (Mola de la Garumba) conservades respectivament a la *Colección Alloza del Museo de Bellas Artes de Castellón* i al *Museo Nacional de Ciencias Naturales de Madrid* (Bosch, 1924, 92).

Ortí Miralles, referint-se a aquestes troballes diu (Ortí, 1958, 30):

Nosotros en nuestra adolescencia, cuando ignorábamos la importancia prehistórica que tenían tales *pedres de foch*, como les llamábamos, hemos recogido más de una, al corretear por nuestros montes, pedernales de forma amigdaloides y con borde cortante, (...) pues nosotros no tuvimos el acierto de conservarlos.

Hem d'assenyalar també les nombroses referències a troballes numismàtiques a la ciutat de Morella i al seu castell, que són citades per diferents autors i que abordarem en el moment convenient.

L'any 1973 van nàixer com un projecte entusiasta els Col·loquis Internacionals de Prehistòria de Morella i, l'any següent, es va celebrar el primer amb el tema «Problemes actuals de la Paleoeologia: la resposta de la Tipologia Analítica», amb Georges Laplace i Jean Lesage del *Centre National de la Recherche Scientifique de France*, com a únics ponents. Al maig de 1975 es va fer el II Col·loqui sobre «Mètodes i Tècniques en Prehistòria», que va comptar amb una participació notable i pluridisciplinària. L'any 1976 es va celebrar el III, i per desgràcia últim, Col·loqui amb el tema «L'home al Quaternari. Introducció als problemes de la Paleoeologia». Les actes dels dos últims col·loquis amb el títol de *Comunicaciones presentadas en el II y III Coloquio Internacional de Prehistoria. Morella 1975-76* van ser publicades, l'any 1980, per l'Exma. Diputació Provincial de Castelló. (Là. I, 1)

Fins aquí hem intentat fer un petit resum de les notícies i troballes arqueològiques de la ciutat de Morella i el seu castell. Segurament ens haurem deixat més d'una informació, tal volta per oblit, desconeixement o simplement per no haver aprofundit suficientment.

Neolític

Els vestigis arqueològics més antics que tenim fins ara de la presència humana a la comarca dels Ports corresponen a les indústries del Paleolític Superior final, de l'abric de la Mola de la Todolella (Casabó i Rovira, 1988, 82-86) i de l'abric de Coves LLongues, localitzat per nosal-

tres en 1991.² Ambdós jaciments presenten materials que podrien relacionar-se amb els dels nivells inferiors de la Cova Matutano de Vilafamés.

Seguirien, per antiguitat, les restes lítiques mesolítiques del nivell superficial de l'abric de la Rourera de Vilafranca (Arasa, 1982, 17) i alguns elements de caràcter epipaleolític procedents de l'assentament a l'aire lliure de la Mola del Mas del Solanet de Morella (Andrés, 1994, 176). Encara que sospitem, pel que hem vist, que la primera ocupació del Castell de Morella va poder ser anterior, les restes materials més antigues enregistrades fins al moment pareixen correspondre al Neolític. Es tracta d'un conjunt de fragments ceràmics amb decoracions inciso-impreses format per (dibuixos de Norbert Mesado):

- Fragment de vora de llavi recte. Pasta i superfície exterior negroses, interior beige. Abundant desgrassant fi i mitjà. Decoració incisa a base de segments curts verticals al costat del llavi i tres línies paral·leles contigües a la vora. Hi ha restes d'altres incisions verticals (Fig. 1, 1).

- Fragment de vora de llavi arrodonit. Pasta rogenca-negrosa amb abundant desgrassant mitjà. Es decora amb tres impressions de punxó (Fig. 1, 2).

- Vora de llavi arrodonit. Pasta i superfície exterior rogenques amb desgrassant de gra mitjà, superfície exterior ocre. Decoració de tres línies incises paral·leles i punxades horitzontalment. Llavi decorat amb segments (Fig. 1, 3).

- Fragment de vora de llavi pla. Pasta grisosa i superfície beige. Es decora amb tres fines línies incises paral·leles i unguilacions verticals (Fig. 1, 4).

- Vora d'orsa o vas de llavi arrodonit. Pasta negrosa i superfície exterior ocre. Desgrassant fi. Es decora o reforça amb una nervadura horitzontal prop del llavi i una altra vertical (Fig. 1, 5). Aquest fragment va aparèixer incrustat al tapijal del tram de murada entre la torre de Sant Francesc i l'actual entrada al castell, a l'oest de la ciutat. Aquest tram, juntament amb el del nord entre la Porta Ferrissa i la Torre del Panto, d'on també hem recuperat materials prehistòrics, van ser fets amb la tècnica de tapijal (*tâbiya*) i en l'encofrat, revolts amb terra i pedres, es van introduir alguns materials arqueològics. Ambdós trams, considerats com els més antics del recinte fortificat (Salvador, 1980, 10, 19) formarien part, al nostre parer, del murs exteriors de l'*albacar*, espai-refugi situat entre les cases més altes i el castell (Bazzana, 1996, 462), del *hisn* de la Morella musulmana.

- Vora de recipient de llavi aplanat. Pasta rogenca, superfície exterior ennegrida. Decoració de línies incises obliqües paral·leles. Llavi decorat amb incisions (Fig. 1, 6).

- Vora d'un possible recipient globular. Pasta negrosa i superfícies rogenques. Està decorat amb dues bandes paral·leles al costat de la vora formades per segments verticals incisos. (Fig. 1, 7).

- Trosset de pasta negra i desgrassant fi. Superfície exterior color siena decorat amb línies de punxada (Fig. 1, 8).

- Fragment de pasta negrosa amb superfície beige decorada amb dues incisions paral·leles (Fig. 1, 9)

- Un trosset de pasta sieno-grisosa amb desgrassant mitjà. Es decora amb tres línies incises paral·leles formant angle i tallades amb segments fins paral·lels i oblics (Fig. 2, 1).

- Fragment de pasta negra i superfície beige. Està decorat amb dues bandes d'impressions unguilars (Fig. 2, 2).

- Fragment de pasta ocre decorat amb bandes d'impressions unguilars amb les empremtes encarades (Fig. 2, 3).

---

² Els materials lítics d'aquest darrer jaciment van ser revisats pel Sr. Valentín Villaverde de la Universitat de València.

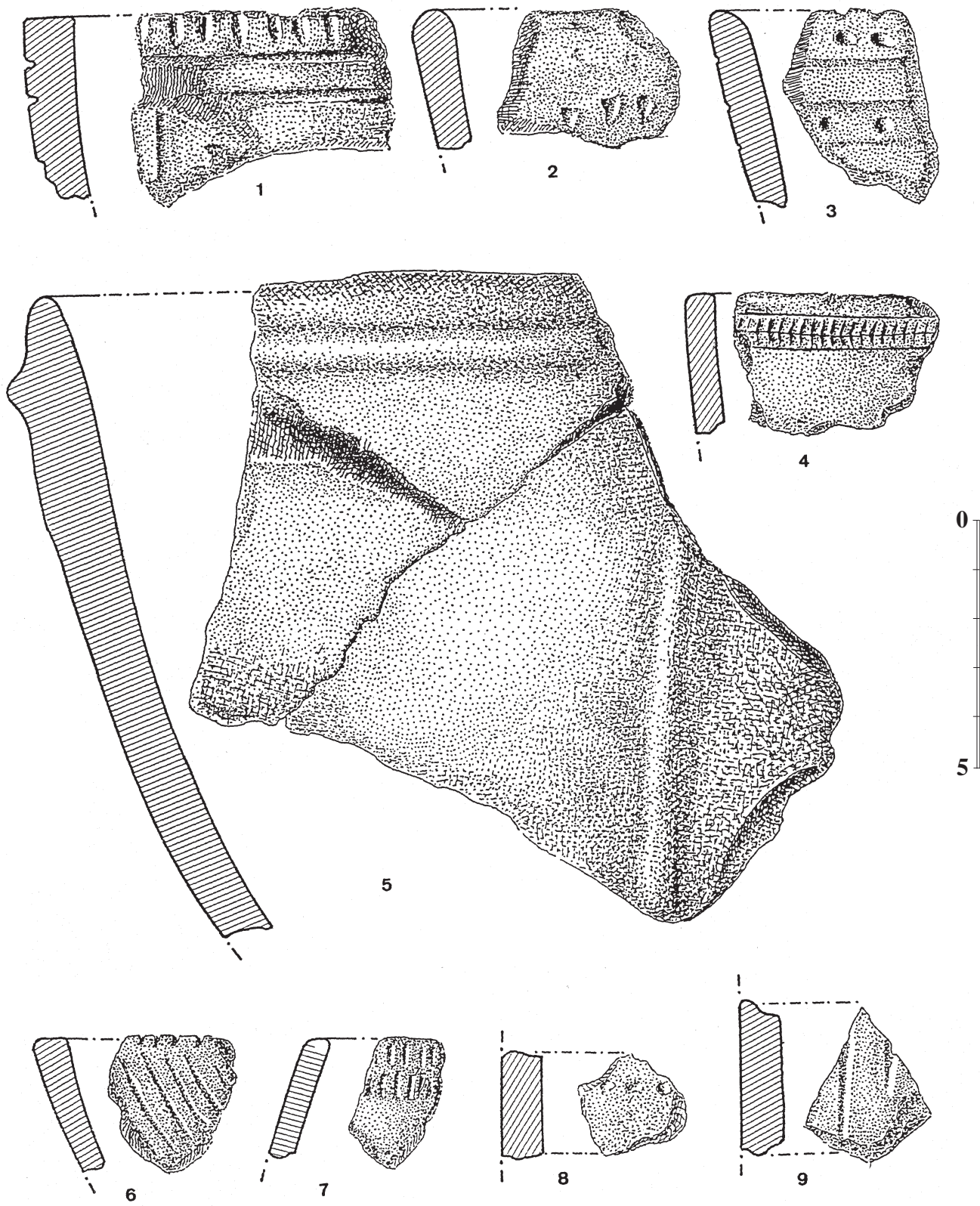

Figura 1

- Fragment de pasta negra decorat amb dues línies incises verticals i restes d'altres horitzontals (Fig. 2, 4).

- Ansa tuneliforme d'orifici circular. Pasta negra i superfícies ocre espatulades. Al costat de les fractures s'aprecien restes d'una decoració incisa (Fig. 2, 5). Aquest tipus d'ansa és considerat en ocasions com a característic de la transició entre el Neolític Antic i Mitjà a Catalunya (Martí, 1994, 164).

Aquests materials ceràmics descrits amb tècniques decoratives inciso-impreses i equiparables tipològicament als de la Cova Fosca d'Ares i Alonso Norte d'Alcanyís, per ser els jaciments més pròxims i representatius de la zona, indiquen clarament una adscripció cultural a l'horitzó Neolític I B de la periodització de Bernabeu (Bernabeu, 1989, 118), Neolític Mitjà o Epicardial d'altres autors i llocs, situat cronològicament a cavall entre finals del V i primera meitat del IV mil·lenni a. C.

Inclourem també en aquest apartat la indústria lítica, l'utilatge ossi i els elements d'adorn juntament a la pedra polida i el material de mòlta que, encara originaris del Neolític, s'estendran cronològicament i cultural més enllà de l'Edat del Bronze:

Indústria lítica. La gran quantitat de material lític recollit superficialment amb un notable component laminar i abundant material retocat hauria de ser objecte, al nostre parer, d'un minuciós estudi especialitzat en trobar-nos davant d'un registre heterogeni, superficial i descontextualitzat (Làm. I, 2). No obstant, destacarem, per la seua importància cronocultural, dos elements:

- Un segment de sílex melat de 18 mm de longitud i 6 d'amplària màxima amb retoc de doble bisell (Fig. 3, 1), tècnica que es generalitzarà en aquest horitzó, i que es data entre finals del V i la primera meitat del IV mil·lenni a. C. (Juan-Cabanilles, 1992, 266; Fernandez, 1999, 79). Geomètrics pareguts els trobem a l'assentament a l'aire lliure de la Mola del Mas del Solanet (Andrés, 1994, 176) a la Venta de la Carda, a la Serra de l'Àguila (Andrés, 1994, 159) i al complex sepulcral megalític de l'Argelagar del Mas de Garcia (Mesado y Andrés, 1999, 99) (Làm. II, 1).

- Trepant sobre full de sílex melat obscur de 42 mm de longitud, 13 mm d'amplària màxima i 4 mm de gruix amb retoc abrupte bilateral altern al llarg de tota la peça (Fig. 4). Cronològicament encaixaria perfectament en aquest moment, ja que aquest tipus d'utilatge no apareix documentat en les indústries de tradició epipaleolítica i els seus índexs percentuals són molt baixos en el Neolític Antic. Se'ls considera característics del Neolític Epicardial i arriben a documentar-se fins a l'Eneolític. La seua activitat estaria centrada en el treball de la fusta i l'os, sense descartar altres usos com serien l'execució dels orificis de suspensió i de d'adobat en vasos ceràmics, o dels orificis en elements d'adorn com granes de collar, penjolls de pedra i conquilla entre d'altres (Juan-Cabanilles, 1984, 48) (Làm. II, 2).

Utilatge ossi. L'utilatge ossi enregistrat al Castell es compon únicament d'un fragment d'extremitat distal d'una punta o punxó d'os fabricat sobre diàfisi d'un gran mamífer, tal volta de cèrvol,³ de 5 cm de longitud i secció ovalada (Fig. 3, 3). Ignorem la morfologia de la base, si la va tenir, o si es va tractar d'un element biapuntat. Les puntes o punxons pertanyen a la família dels apuntats, que se suposa que tenien una funció perforant (Pascual, 1998, 39). La majoria dels apuntats tenen escàs significat cronocultural i es documenten des del Paleolític Superior.

Elements d'adorn. Els objectes destinats a l'ornamentació personal trobats al castell es componen només d'una grana discoidal de pedra, un trosset de braçalet sobre valva de pectuncúlid (*Glycymeris sp.*) i una conquilla de *Columbella rustica* perforada que, malgrat estar descontextualitzats, ens proporcionen una gran informació cronocultural.

³ Observació apuntada pel Sr. Inocencio Sarrión del S. I. P. (Servei d'Investigació Prehistòrica) de València.

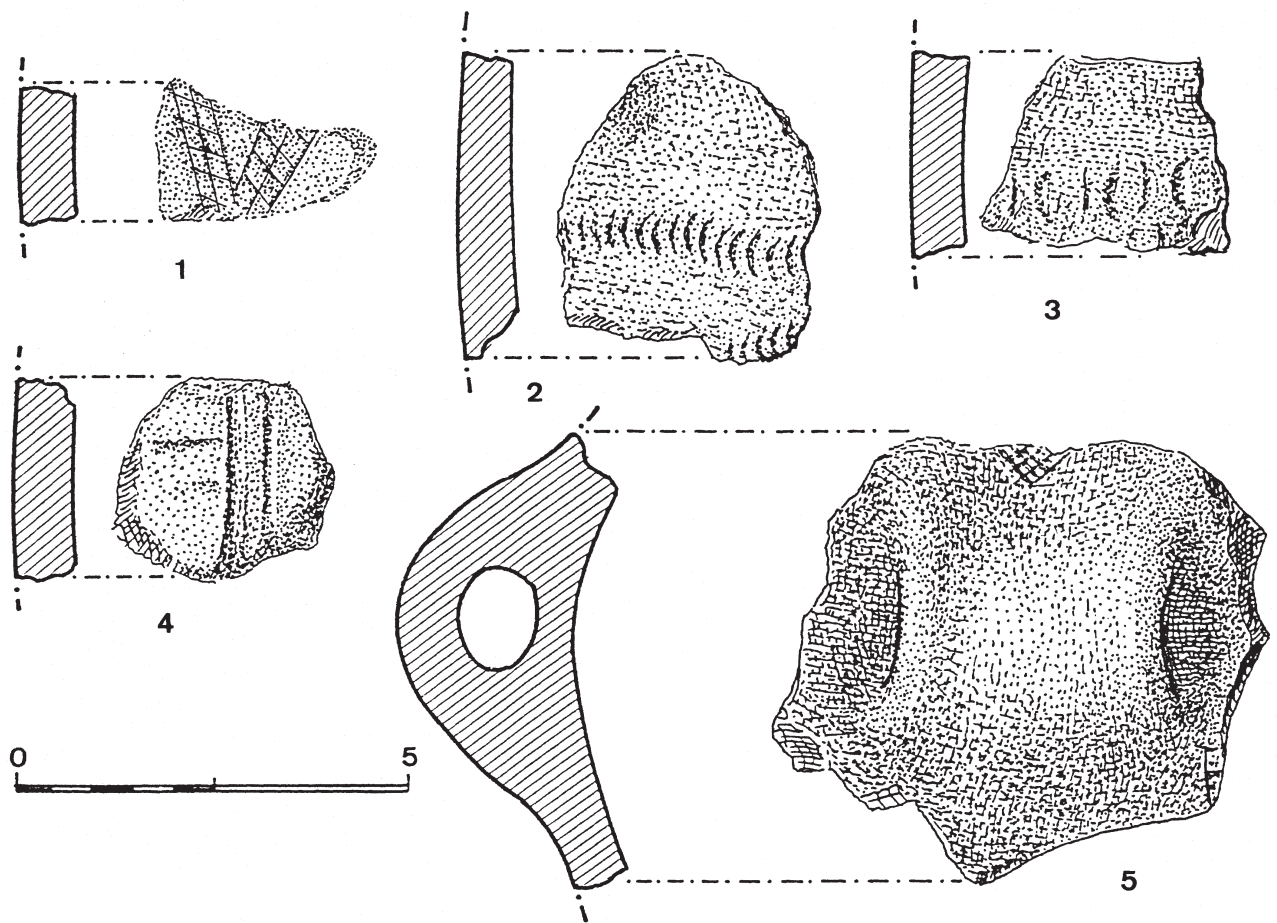

Figura 2

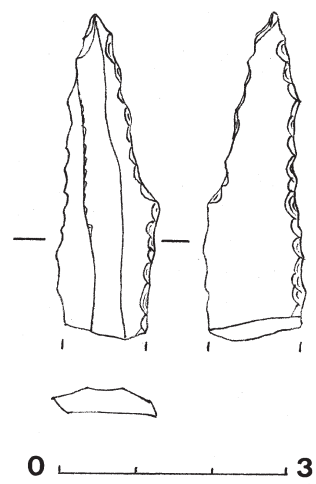

Figura 4

- Gra de collar discoidal de pedra calcària blanca amb perforació central bicònica de 8,5 mm de diàmetre exterior, 4 mm de diàmetre de perforació i 4 mm de gruix (Fig. 3, 4). Les granes discoidals realitzades sobre pedres diverses presenten una àmplia cronologia i una distribució geogràfica universal (Pascual, 1998, 118) (Làm. VI, 2).

- Fragment de braçalet sobre conquilla de pectuncúlid amb excel·lent polimentació, on encara són visibles els senyals de les dents de la xarnera i les costelles de creixement. Presenta una secció asimètrica tendint a pentagonal. Al País Valencià els braçalets de pectuncúlid pareixen correspondre als moments finals del Neolític I i al Neolític II A de la sistematització de Bernabeu, atesa la seua absència en els moments immediatament anteriors i posteriors (Pascual, 1998, 163). La distribució geogràfica d'aquests braçalets és generalment costera mediterrània, on es troben les fonts d'abastiment, cosa que ens indicaria un contacte de les terres de l'interior amb el litoral, que només està a uns 40 km en línia recta. Hem trobat elements semblants a la Cova Fosca d'Ares (Olaria, 1988, 225) i a l'assentament a l'aire lliure de la Torre de Morella (Làm. III, 1, B) (Andrés, 1994, 161).

- La closca de *Columbella rustica* utilitzada com a penjoll presenta una perforació antròpica per percussió a l'extrem inferior que origina un orifici de suspensió irregular. La *Collumbella rustica* és l'espècie numèricament més representada dins del conjunt malacològic ornamental pertanyent al Neolític I, superant la meitat del total de petxines perforades al País Valencià (Pascual, 1998, 132). Trobem un exemplar de la mateixa espècie a la coveta sepulcral del Molí de la Cova de Villores, localitzada per nosaltres l'any 1989 al marge esquerre del Bergantes, encara que presenta la perforació irregular, també per percussió, a la paret dorso-lateral de l'última volta. Del jaciment superficial de la Torre de Morella procedeix un altre penjoll ornamental, es aquest cas sobre closca de *Conus mediterraneus* amb perforacions per abrasió a l'extrem superior (Làm. III, 1, A).

Pedra polida. L'instrumental de pedra polida replegat al castell es compon sobretot de fragments de destrals i destraletes, allisadors o polidors i percutors elaborats majoritàriament en suports basàltics. Algun dels trossos, per la mida o fractura presenten una difícil, si no impossible, identificació tipològica. Les destrals i destraletes, diferenciades tipològicament pel perfil simètric o asimètric de la part activa, es destinaran a les activitats forestals i al treball de la fusta (Martí, 1998, 135). Entre els exemplars sencers trobats al castell destaca una destraleta amb una ranura bifacial polida obliqua al tall, que per la seua disposició en la part activa, descartada com a senyal d'emmanigament, podria relacionar-se amb el procés de fabricació de la peça o amb la seua utilització posterior com a polidora d'altres utensilis. (Fig. 3, 5).

Material de mòlta. El material de mòlta localitzat fins al moment al castell està compost en la seua totalitat per molins de mà barquiformes i alguna moledora relacionats amb la mòlta de gra de cereal. Alguns molins, generalment menuts (Làm. III, 2), podrien estar relacionats amb altres activitats, com podria ser la manipulació de l'ocre, mineral utilitzat en l'obtenció de pigments, tal com ocorre a la Cova Fosca d'Ares (Olaria, 1988, 236) i en l'inèdita Cova de la Gralla al terme municipal de Luco de Bordó, on l'any 1994 vam localitzar restes d'ocre roig amb senyals de fregament i fragments de molins naviformes.

Paral·lels

Els paral·lels més pròxims als materials neolítics del castell de Morella els trobem als jaciments ja mencionats i suficientment coneguts de la Cova Fosca d'Ares en els nivells IA, IB y S i a Alonso Norte d'Alcanyís en els seus dos únics nivells "s" i "a" (Benavente i Andrés, 1989, 16) També als nivells 1 i 3 del Cingle del Mas Nou d'Ares, jaciment situat a pocs metres a l'oest de la Cova Fosca. En la Cova de la Roca Roja de la Mola de Cosme de Morella (Andrés, 1994, 169) vam recollir, en el con de l'entrada nord-oest, un fragment ceràmic incís i dos altres amb decoració impresa d'instrument o tal volta cardials (Làm. IV, 1).

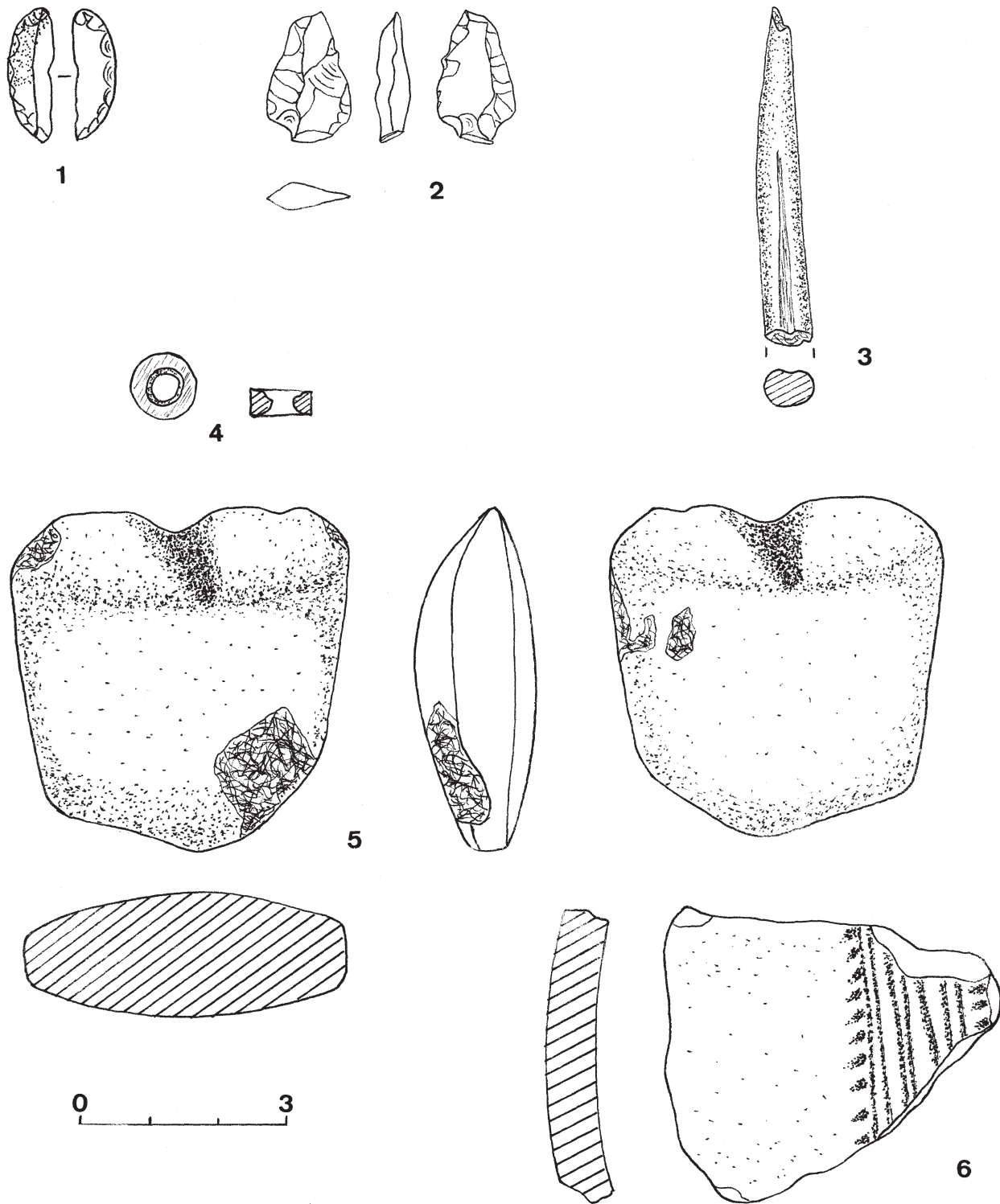

Figura 3

A la Cova de la Mestra de Coratxà, gran abric proper a la Cova Puntassa, pertany un fragment ceràmic amb decoració combinada d'incisió i d'impressió (Bernabeu, 1989, 118). Es tracta d'un fragment de pasta i superfícies grises amb abundant desgrassant de mida menuda, decorat amb una franja de set línies incises paral·leles emmarcades per dues sèries d'impressions a punxó (Fig. 3, 6). A aquest mateix estil decoratiu podria pertànyer el fragment procedent dels abrics d'Aiguaviva-Sorita, datat entre la meitat del V i principis del IV mil·lenni a. C. (Olaria, 1980, 85). En aquest cas la franja, composta de línies impreses cardials i incisions triangulars, està enriquida amb garlandes de línies incises. Respecte a aquest fragment diu Martí: «(...) con las precauciones propias de tan reducido hallazgo, puede decirse que sus paralelos se encuentran mejor entre los yacimientos con abundantes decoraciones incisas, caso de Fosca, que entre los yacimientos típicamente cardiales como Or». (Martí, 1978, 113).

Els sondatges fets al juliol de 1994 als voltants del Mas de Nadal de Morella amb motiu de les obres de la carretera Morella-Ares-Vilafranca, els resultats dels quals encara no han estat donats a conèixer per l'autora, van proporcionar, segons pareix, materials lítics i ceràmics de filiació neolítica associats a un fons de cabana empedrat de planta circular (Làm. IV, 2), similar als localitzats en l'assentament neolític a l'aire lliure de Riols I a Mequinensa amb una datació absoluta de 4090 a. C. (Royo i Gómez, 1992, 306).

Segons pareix, la zona nordoccidental de l'actual província de Castelló estaria integrada en l'àrea del Baix Aragó dins del progressiu procés neolititzador de les societats caçadores i recol·lectores de l'Epipaleolític recent.

Els jaciments paradigmàtics en aquest procés gradual d'incorporació a la forma de vida neolítica els trobem a Botiqueria dels Moros a Massalió, a l'abric de Costalena a Maella, a l'assentament a l'aire lliure Alonso Norte d'Alcanyís i a la Cova Fosca d'Ares ja a la província de Castelló.

Serien les conques fluvials del riu Guadalope amb el seu fluent el Bergantes juntament amb el Matarranya i l'Algars les vies de penetració i contacte entre les estacions baixaragoneses i les de l'àrea nordoccidental del País Valencià.

Art rupestre

Contemporanis, si no els mateixos, del grup neolític que va ocupar el castell de Morella, seran els pintors dels abrics amb art rupestre llevantí de Morella la Vella (Hernández Pacheco, 1917) i de Sant Pere de la Mola de la Garumba (Mesado, Barreda i Andrés, en premsa), distants només 4 i 5 km respectivament en línia recta. Més allunyats quedaran el conjunt de pintures del Cingle de Palanques amb els abrics "A" i "B" (Mesado, 1990; 1995) i l'abric del Mas de Barberà del Forcall descobert per E. Barreda el 27 de març de 1995 (Mesado, Barreda i Andrés, 1997).

El III mil·lenni a. C.

Encara que fins al moment només tenim un element que, amb tota seguretat puguem adscriure a aquest període, l'ocupació de la mola del Castell durant el Neolític Final-Eneolític vindria avalada per la proximitat i relativa abundància de jaciments menuts a l'aire lliure situats generalment en terrasses fluvials, seguint els cursos d'aigua, model d'assentament que es va generalitzar durant el III mil·lenni a. C. (Bernabeu i Martí, 1992, 229).

El foliaci trobat al Castell⁴ pertany a una punta de fletxa de sílex blanc amb peduncle fraccionat i aletes o apèndixs incipients situat, per això, en un moment tipològicament més avançat

⁴ Aquest foliaci va ser trobat pel jove Daniel Segura de Morella a qui agraïm les facilitats que ens va donar per a estudiar-lo.

en el procés d'evolució dels foliacis que veurem més avant. Podria estar realitzat, segons pareix, sobre un segment i amb retoc en doble bisell reutilitzat (Fig. 3, 2).

Trobem els elements lítics del grup dels foliacis, com ja hem dit, en jaciments superficials a les proximitats dels cursos d'aigua:

La Torreta: Assentament a l'aire lliure situat en la confluència del Barranc dels Camps i el Bergantes, en una terrassa sobre el marge dret del riu. Ha proporcionat pedra polida, molins manuals, elements d'adorn i una rica indústria lítica laminar, a més d'un fragment de punta de fletxa de sílex amb retoc pla, bifacial i cobrent (Andrés, 1994, 161).

El Colomer: Jaciment superficial a una terrassa del marge esquerre del riu Bergantes amb ceràmiques llises, pedra polida i indústria lítica entre la qual destaca un foliaci amb retoc pla, bifacial i invasor sobre sílex blanc tabular amb restes de còrtex en ambdues cares (Andrés, 1994, 161).

El Tossal de la Perera: Jaciment a l'aire lliure en vessant sobre el riu Bergantes al marge esquerre. Juntament amb foliacis amb retoc pla, bifacial i cobrent obtingut per pressió, apareixen en aquest jaciment alguns elements de tipus filiforme amb retoc bifacial segurament per percussió que li donen un aspecte vast i tecnològicament arcaic, interpretats per alguns autors com esbossos de punta de fletxa (Làm. V, 1). Aquests elements de la Perera podrien relacionar-se amb els materials d'algunes estacions baixaragoneses com l'Empeltada de Vall-de-roures, la Plana de la Romerosa de Castellseràs i la Val del Moro de Torrecilla amb foliacis toscos de tipus filiforme, de secció grossa i retocats generalment per percussió (Benavente, 1992, 576).

Sorprén en aquest jaciment la presència de restes d'obsidiana, alguns d'ells retocats (Làm. V, 2), procedents, segons l'anàlisi mineralògica feta a l'Institut d'Investigacions mineralògiques Jaume Almera de Barcelona,⁵ de la zona volcànica del sud-est peninsular (Andrés, 1994, 175).

El Pont de Taules: Petit assentament en una terrassa del marge esquerre del riu Bergantes amb indústria lítica i fragments ceràmics indeterminats i molt erosionats. Hem de ressaltar en aquest jaciment la troballa d'una enclusa cúbica de gres destinada, sens dubte, a la talla i retoc de la indústria lítica (Andrés, 1994, 173) (Làm. VI, 1).

La Torrassa: Jaciment en vessant sobre el marge dret del riu calders que ha proporcionat pedra polida, molins barquiformes, ceràmiques llises i indústria lítica amb puntes de fletxa de retoc pla, bifacial i cobrent (Andrés, 1994, 174).

La Mola del Solanet: Jaciment en superfície de gran extensió del qual hem anat replegant des de l'any 1982 gran quantitat de material lític en periòdiques prospeccions superficials, que va ser dipositat el 1988 en el Servei d'Arqueologia de l'Exma. Diputació de Castelló a través de l'arqueòleg becari Sr. Miquel Díaz (Andrés, 1994, 176). Pareix evident, per la gran extensió del jaciment i per la dispersió dels materials, l'existència en aquest conjunt lític de peces pertinents a distints moments d'ocupació, entre les quals apareixen foliacis amb retoc pla, bifacial y cobrent.

També hem localitzat foliacis pareguts als descrits abans en jaciments que posteriorment van ser ocupats en èpoques diferents com són la Serrada del Mas de Martí del Moll amb restes del Ferro I, ibèrics i romans, i a l'assentament de Macià Querol amb materials del Ferro I - Ibèric Antic, trobats al costat de corrents d'aigua (Andrés, 1994, 163; 2000, 50).

Hem pretés, amb aquest primer estudi, iniciar un camí de cara al millor coneixement de les primeres comunitats humanes establertes al Castell de Morella i de la seua evolució cap a la història, amb la intenció de continuar-lo en propers treballs. Per a això i a partir d'ara seran necessaris i imprescindibles els resultats de les excavacions realitzades a la Plaça d'Armes amb motiu de la restauració durant els mesos de juliol i agost de 2001 i, sobretot, de les que s'ha de

---

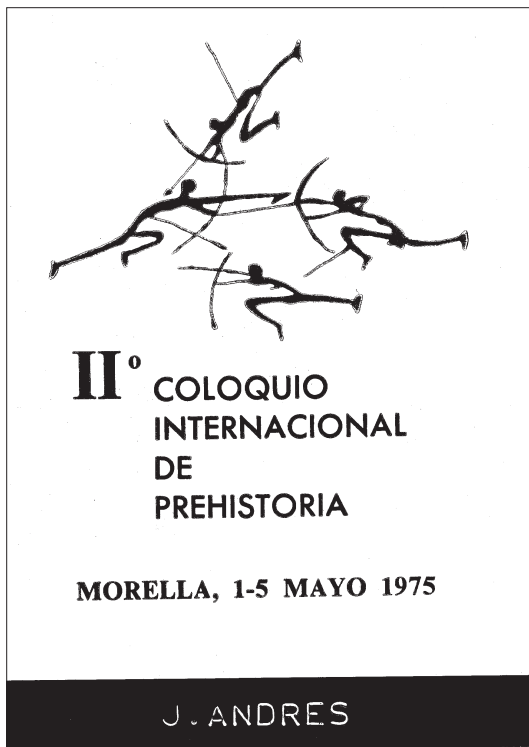
⁵ Anàlisi que devem a l'amabilitat del Sr. Xavier Querol, de Morella.

dur a terme al Palau del Governador, cavitat que, depenent de la potència estratigràfica, pot proporcionar una interessant seqüència crono-cultural.

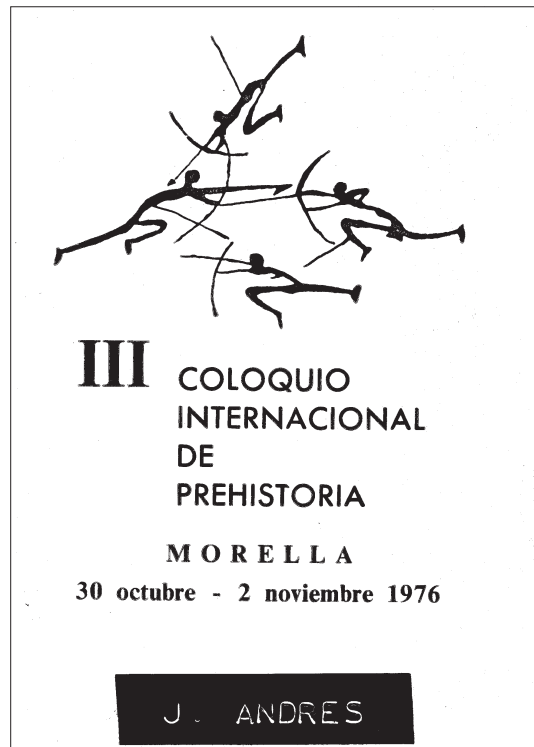
Bibliografia

- ANDRÉS, J. (1994): «Aportaciones a la arqueología de Els Ports. Hallazgos y yacimientos arqueológicos inéditos del término municipal de Morella», *Archivo de Prehistoria Levantina*, XXI, València, pp. 155-186.
- ANDRÉS, J. (2000): «El Bronze Final-Ferro 1 a la comarca dels Ports», *XL Assemblée Intercomarcal d'Estudiosos*, Morella, pp. 39-58.
- ARASA, F. (1982): «Arqueología del terme municipal de Vilafranca», *Boletín de Amigos de Morella y su Comarca*, V, Morella, pp. 14-26.
- ARASA, F. (1983-84): «Història de l'arqueologia a la comarca d'Els Ports», *Boletín de la Asociación de Amigos de Morella y su Comarca*, VI, Morella, pp. 5-28.
- BAZZANA, A. (1996): «Un hisn valenciano: Shûn (Uxó) en la Vall d'Uixó, Castellón», *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 17, Castelló, pp. 455-475.
- BENAVENTE, J. A. i T. ANDRÉS (1989): «El yacimiento neolítico de Alonso Norte, Alcañiz, Teruel», *Al-Qannis*, 1, Alcañiz, pp. 2-58.
- BENAVENTE, J. A. (1992): «Las industrias de foliáceos del Bajo Aragón. Su relación con el litoral mediterráneo», *Aragón /Litoral Mediterráneo. Intercambios culturales durante la Prehistoria*, Saragossa, pp. 569-588.
- BERNABEU, J. (1989): *La tradición cultural de la cerámicas impresas en la zona oriental de la Península Ibérica*. Serie de Trabajos Varios del S.I.P., nº 56, València, 158 págs.
- BERNABEU, J. i B. MARTÍ (1992): «El País Valenciano de la aparición del Neolítico al Horizonte Campaniforme», *Aragón /Litoral Mediterráneo. Intercambios culturales durante la Prehistoria*, Saragossa, pp. 213-234.
- BOSCH, P. (1923): «Els problemes arqueològics de la província de Castelló», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, V, Castelló, pp. 81-120.
- CASABÓ, J. i M. L. ROVIRA (1988): «El Paleolítico Superior y Epipaleolítico Microlaminar en Castellón. Estado actual de la cuestión», *Saguntum*, 21, València, pp. 47-107.
- FERNÁNDEZ, J. (1999): *El yacimiento prehistórico de Casa de Lara, Villena (Alicante)*, Fundación Municipal «José Mª Soler», Villena, 158 págs.
- HERNÁNDEZ, M. (1917): «Estudios de Arte rupestre. I. Prospección de las pinturas rupestres de Morella la Vella», *Revista de la Real Academia de Ciencias Exactas, Físicas y Naturales de Madrid*, XVI, Madrid, pp. 62-84.
- JUAN-CABANILLES, J. (1984): «El utillaje neolítico en sílex del litoral mediterráneo peninsular», *Papeles del Laboratorio de Arqueología - Saguntum*, 18, València, pp. 49-102.
- JUAN-CABANILLES, J. (1992): «La neolitización de la vertiente mediterránea peninsular. Modelos y problemas», *Aragón /Litoral Mediterráneo. Intercambios culturales durante la Prehistoria*, Saragossa, pp. 255-268.
- MARTÍ, B. (1978): *El Neolítico valenciano*, Tesis Doctoral, València.
- MARTÍ, B. (1999): «El Neolítico», *Prehistoria de la Península Ibérica*, Ariel Prehistoria, Barcelona, pp. 121-195.
- MARTÍN, A. (1996): «Inventario de las monedas históricas de la colección numismática de D. Manuel Milián Boix, Pbr.», *Boletín de Amigos de Morella y su Comarca*, XV, Morella, pp. 31-68.

- MESADO, N. i A. HORNERO (1990): «Las pinturas rupestres del “Abrigo B” del Cingle de Palanques (Castellón)», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXVI, Castelló, pp. 491-509.
- MESADO, N. (1995): *Las pinturas rupestres naturalistas del “Abrigo A” del Cingle de Palanques. (Els Ports. Castelló)*, Diputació de Castelló, Castelló, 66 págs.
- MESADO, N. i altres (1997): «Las pinturas rupestres del Abrigo del Mas de Barberá (el Forcall, Castellón)», *Archivo de Prehistoria Levantina*, XXII, València, pp. 117-137.
- MESADO, N. i J. ANDRÉS (1999). «La necrópolis megalítica de l’Argilagar del Mas de García (Morella, Castellón)», *Archivo de Prehistoria Levantina*, XXIII, València, pp.85-156.
- MESADO, N. i altres (en prensa): «L’abric de Sant Pere de la Mola de la Garumba, (Morella, Castelló)», *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo*, 66, Benicarló.
- OLARIA, C. (1980): «Aportaciones al conocimiento de los asentamientos neolíticos en la provincia de Castellón», *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses*, 7, Castelló, pp. 31-87.
- OLARIA, C. (1988): *Cova Fosca. Un asentamiento meso-neolítico de cazadores y pastores en la serranía del Alto Maestrazgo*, Monografies de Prehistòria i Arqueologia Castellonenques, 3, Castelló de la Plana, 424 págs.
- ORTÍ, F. (1958): *Historia de Morella. I. Prehistoria y Protohistoria*, Benimodo.
- PASCUAL, J. LL, (1998): *Utillaje óseo, adornos e ídolos neolíticos valencianos*. Serie de Trabajos Varios del S.I.P., 95, València, 358 págs.
- RIPOLLÉS, P. P. (1980): *La circulación monetaria en las tierras valencianas durante la Antigüedad*. Asociación Numismática Española, Barcelona, 221 págs.
- RIPOLLÉS, P. P. (1985): «Las monedas del tesoro de Morella, conservadas en la B.N. de París», *Acta Numismática*, 15, Barcelona, pp. 47-64.
- ROYO, J. I. i F. GÓMEZ (1992): «Riols I: un asentamiento neolítico al aire libre en la confluencia de los ríos Segre y Ebro», *Aragón / Litoral Mediterráneo. Intercambios culturales durante la Prehistoria*, Saragossa, pp. 213 -234.
- SALVADOR, M. (1980): *Castillo, murallas y torres de Morella*, Asociación de Amigos de Morella y su Comarca, Morella, 19 págs.
- SEGURA, J. (1868): *Morella y sus aldeas. Geografía, Estadística, Historia, Tradiciones, Costumbres, Industria, Varones Ilustres, etcétera, de esta antigua población y de las que fueron sus aldeas*, Morella.

1

2

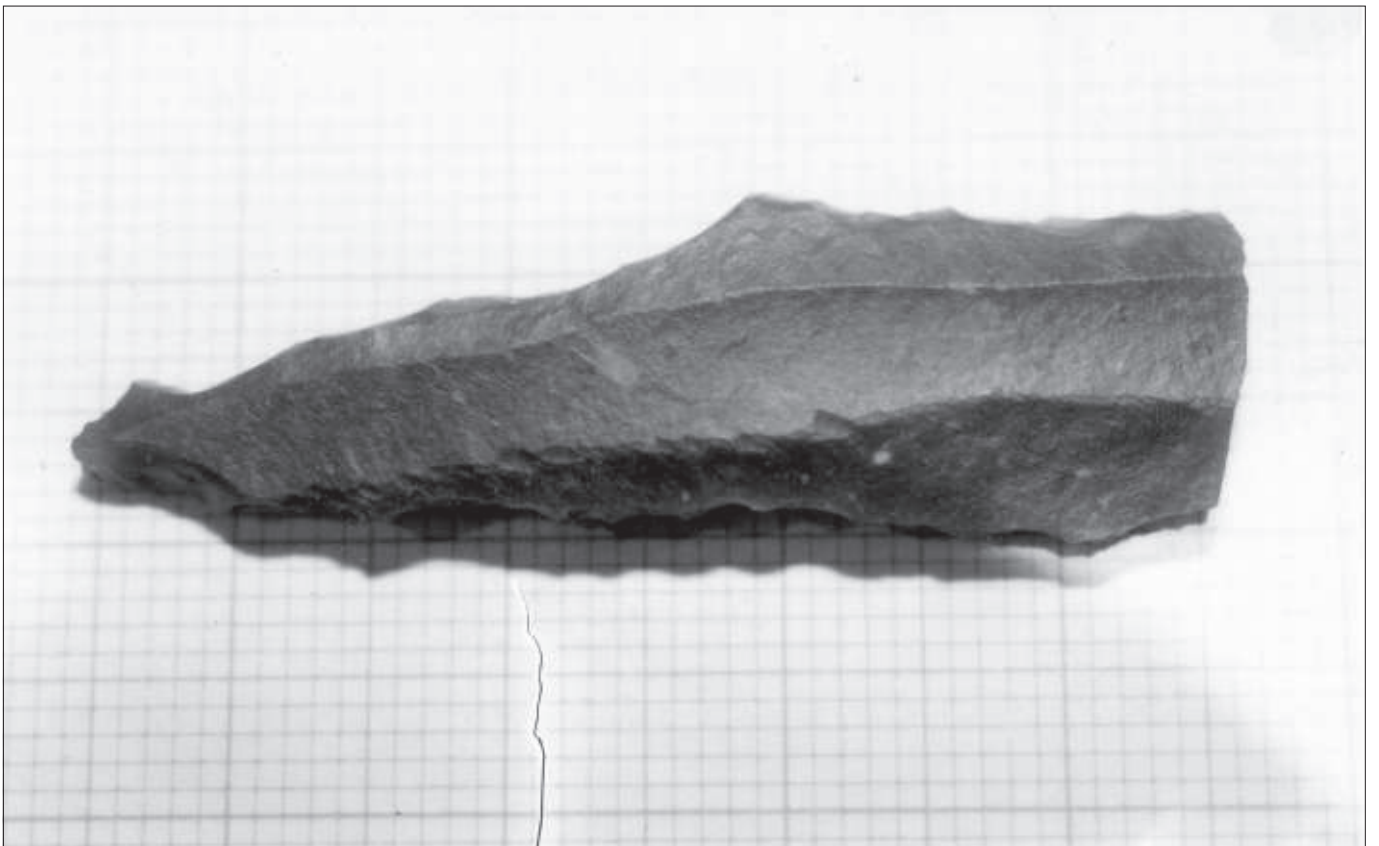

Làmina I

1

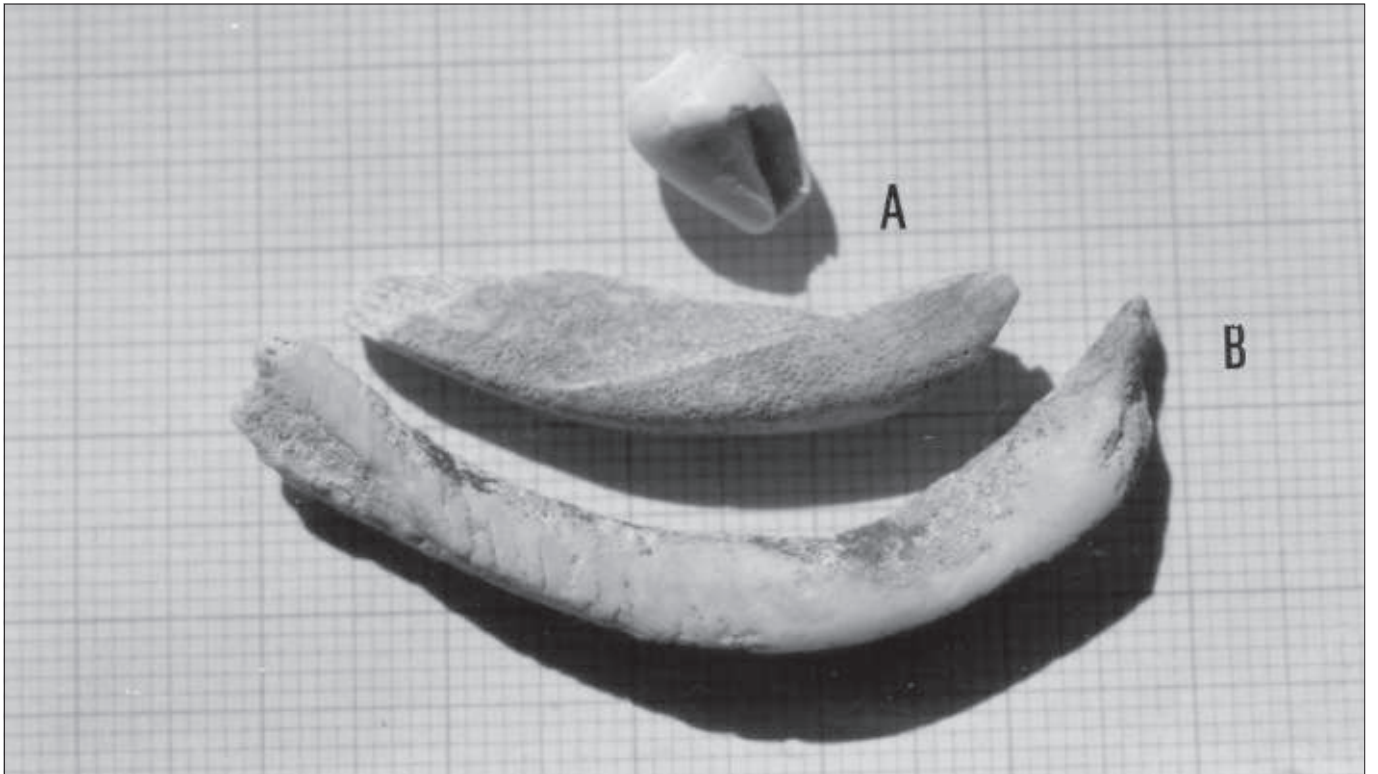

2

Làmina II

1

2

Làmina III

1

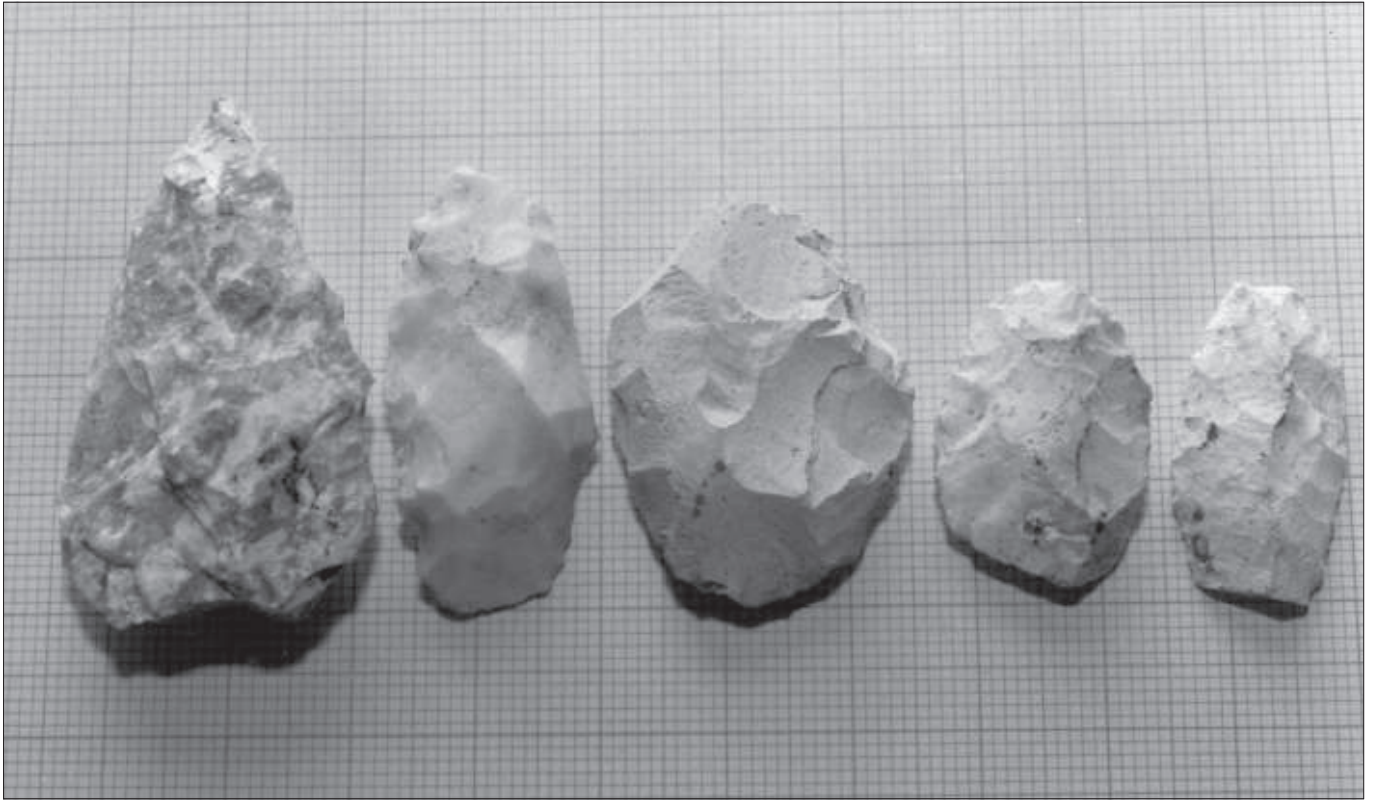
2

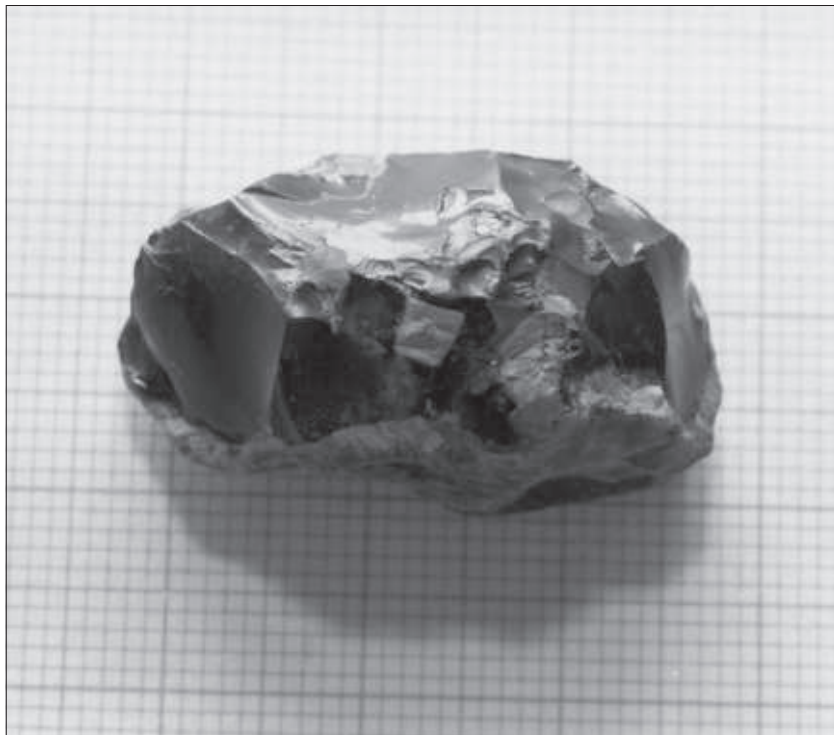
Làmina IV

1

2

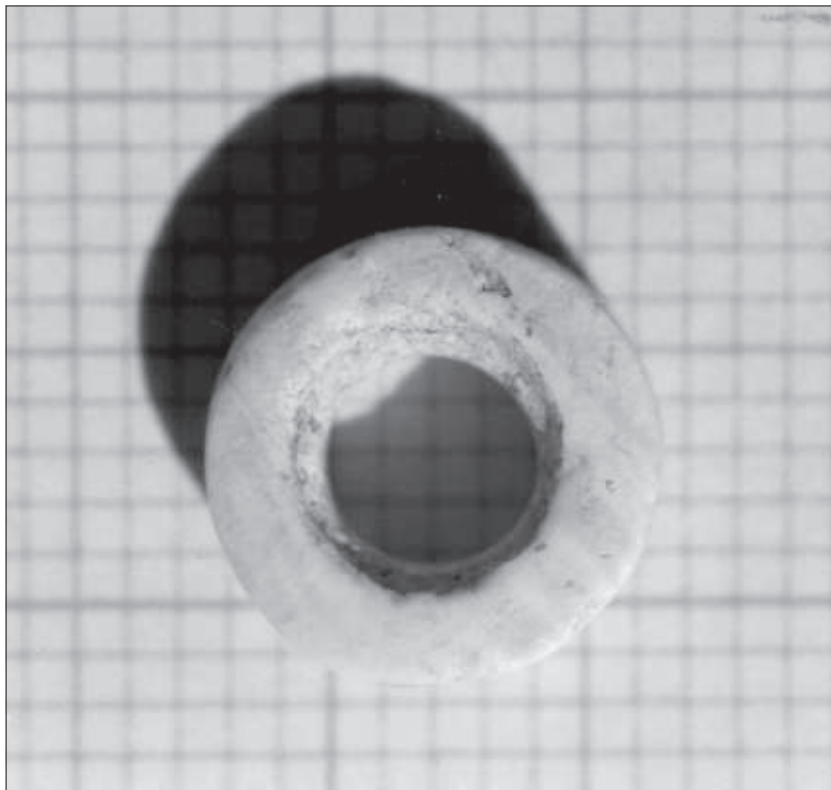

Lâmina V

1

2

Làmina VI